

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА КОНЦЕПЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ ДИНАМІКИ: МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДО УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

MODERN THEORIES AND CONCEPTS OF RELIGIOUS DYNAMICS: THE POSSIBILITIES OF APPLICATION TO UKRAINIAN REALITIES

У статті наголошується на необхідності відмови від крайнощів секуляристського розведення релігії та суспільства, досліджуються потенціальні можливості інституційного впливу релігії на всю систему функціонування суспільства. Простежується певна суперечність: форми та способи суспільно-релігійних відносин демонструють досить значну варіативність у різних суспільствах, натомість в теоретичних розвідках щодо характеру та майбутнього цих відносин переважають широкі узагальнення, які лише доволі аморфно пов'язані з перебігом подій стосовно окремих держав. Розводяться поняття секуляризації як об'єктивного процесу, який мав місце насамперед у найрозвиненіших країнах Європи (але також у тих країнах, які орієнтувалися на західну модель розвитку), та теорія секуляризації, яка намагається описати, пояснити та спрогнозувати цей процес. Аналізуються умови та чинники десекуляризації, обґрунтованість заперечень ідеї про зв'язок секуляризації та модернізації. Доводиться доцільність дослідження функціональних трансформацій релігії в сучасному українському суспільстві з позицій підходу, що визнає десекуляризацію в Україні як превалюючий процес, що своєю чергою є підставою для визначення як основного вектору змін відновлення релігійно своєї соціальної значущості.
Ключові слова: релігія, секуляризація, десекуляризація, інституційні зміни, модернізація, українське суспільство.

В статье отмечается необходимость отказа от крайностей секулярного разведения религии и общества, исследуются потенциальные возможности институционального влияния религии на всю систему функционирования общества. Прослеживается определенное противоречие: формы и способы общественно-религиозных отношений демонстрируют довольно значительную вариативность в различных обществах, зато в теоретических исследованиях о характере и будущем этих отношений преобладают широкие обобщения, довольно аморфно связанные с ходом событий относительно отдельных государств. Разводятся понятие секуляризации как объективного процесса, который имел место прежде всего в развитых странах Европы

(но также в тех странах, которые ориентировались на западную модель развития), и теорию секуляризации, которая пытается описать, объяснить и спрогнозировать этот процесс. Анализируются условия и факторы десекуляризации, обоснованность возражений против идеи о связи секуляризации и модернизации. Доказывается целесообразность исследования функциональных трансформаций религии в современном украинском обществе с позиций подхода, признающего десекуляризацию в Украине превалирующим процессом, что, в свою очередь, является основанием для определения в качестве основного вектора изменений восстановления религией своей социальной значимости.

Ключевые слова: религия, секуляризация, десекуляризация, институциональные изменения, модернизация, украинское общество.

The article notes the need to abandon the extremes of secular breeding of religion and society, explores the potential possibilities of the institutional influence of religion on the entire system of society. There is a certain contradiction: the forms and methods of social and religious relations demonstrate quite significant variability in different societies, but in the theoretical studies on the nature and future of these relations, broad generalizations are prevailed which quite amorphous associated with the course of events relative to individual states. The concept of secularization as an objective process, which took place primarily in the developed countries of Europe (but also in those countries that were oriented towards the Western model of development), is differed from concept of the theory of secularization, which tries to describe, explain and predict this process. The conditions and factors of dесеcularization, the validity of objections against the idea of the relationship of secularization and modernization are analyzed. It proves the feasibility of studying the functional transformations of religion in modern Ukrainian society from the standpoint of an approach that recognizes the dесеcularization in Ukraine as the prevailing process, which in turn is the basis for identifying religion as its main social significance as the main vector of change.

Key words: religion, secularization, dесеcularization, institutional changes, modernization, Ukrainian society.

УДК 316.74:2

Паращевін М.А.

к. соц. наук,
старший науковий співробітник
Інституту соціології
Національної академії наук України

Постановка проблеми. Хоч релігія належить до найстаріших форм суспільної свідомості, що протягом століть відрізняється масовою поширеністю, роль, місце і функції релігії протягом її існування не залишалися незмінними. Після досить тривалого періоду занепаду є підстави говорити навіть про певний ренесанс клерикальних ідей. На рубежі ХХ – ХХІ ст. відбувається релігійне відродження мало не по всьому світі – масове зростання нових релігійних рухів, посилення впливу радикального ісламу,

активізація релігійних організацій в обговоренні різноманітних суспільних проблем, Дискурсивна логіка підказує необхідність відмови від крайнощів секуляристського розведення релігії та суспільства, а разом з цим постає питання потенціальних можливостей інституційного впливу релігії на всю систему функціонування суспільства та його окремих соціальних інститутів. Простежується певна суперечність: форми та способи суспільно-релігійних відносин демонструють досить значну варіативність

у різних суспільствах, натомість в теоретичних розвідках щодо характеру та майбутнього цих відносин переважають широкі узагальнення, які лише доволі аморфно пов'язані з перебігом подій стосовно окремих держав. Наслідком цього стає високий ризик помилок у регуляції соціально-релігійної сфери (можливими є як суттєва переоцінка, так і недооцінка значущості релігійного чинника), тож наразі системний аналіз потенціального спектру можливостей релігійного впливу є вельми нагальним.

Огляд основних напрямів досліджень.

Традицію дослідження соціальної ролі релігії з погляду її динаміки заклали ще засновники соціології Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер. Розширенням дослідницького поля суспільно-релігійних взаємодій стала теорія секуляризації, класичну версію якої сформулювали П. Бергер (P. Berger), Б. Вілсон (B. Wilson) Т. Лукман (T. Luckman), Н. Луман (N. Luhmann). В подальшому стан релігії в суспільстві аналізували Р. Белла (R. Bellah), С. Брюс (S. Bruce), Ф. Горські (Ph. Gorsky), К. Доббелер (K. Dobbelaere), Р. Інглхардт (R. Inglehart), Д. Мартін (D. Martin), П. Норріс (P. Norris), Т. Парсонс (T. Parsons), М. Чавес (M. Chaves).

Особливості сучасної релігійності розглядалися в працях З. Баумана (Z. Bauman), У. Бека (U. Beck), Г. Деві (G. Davie), Д. Ерв'є-Леже (D. Hervieu-Leger). Характер суспільно-релігійних процесів у Східній Європі, зокрема й на пострадянському просторі, аналізували такі дослідники, як Е. Гріллі (A. Greeley), Дж. Еванс (G. Evans), Е. Елбакян, К. Носмор-Болл (K. Northmore-Ball), М. Томка (M. Tomka).

Чималий доробок щодо впливу релігії на сучасне життя накопичений у вітчизняній науці. Взаємодію релігії з базовими підсистемами суспільства вивчали Н. Зайцева-Чіпак, С. Здіорук, зміст функцій релігії розглядали Л. Виговський, А. Колодний, Л. Филиппович, А. Арістова, О. Недавнія, особливості особистої релігійності аналізували А. Биченко, О. Вишняк, Н. Гаврилова, В. Докаш, Р. Халіков, О. Козловський, Н. Кочан, С. Сальнікова, роль релігії у становленні громадянського суспільства досліджували О. Бучма, О. Лавринович, В. Титаренко, особливості діяльності релігійних організацій розглядали О. Іванкова-Стецюк, О. Горкуша, Т. Брік, П. Яроцький.

Однак, незважаючи на масштабність вивчення питань, пов'язаних із суспільно-релігійними відносинами, здійснені дослідження не створюють цілісної картини соціально-інституційної дії релігії в нашому суспільстві.

Метою статті є теоретична інтерпретація застосування основних теоретико-соціологічних підходів до суспільно-релігійної динаміки в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХХ ст. найбільш впливовою (навіть

можна сказати парадигмальною) теорією, яка пояснювала поточний стан взаємовідносин релігії та суспільства, описувала чинники, які сформували саме такі відносини, та намагалася спрогнозувати подальшу еволюцію цих відносин, була теорія секуляризації. Розробки прихильників цієї теорії ввели в соціологічний ужиток сам термін «секуляризація». Адже термін «секуляризація» не є однозначним, і можна говорити принаймні про два основних значення. Перше, юридичне, з'явилося доволі давно й означало позбавлення Церкви її земельних володінь та іншої нерухомості на користь держави. Така секуляризація мала місце в країнах Західної Європи під час і після Реформації ХVІ ст.; у Росії секуляризацію здійснювали царський уряд у ХVІІІ ст. і більшовики у 20-х роках ХХ ст. Друге, соціологічне, значення пов'язане з оцінкою тих процесів, які мали місце в суспільствах Західної Європи протягом її соціокультурної модернізації. А саме: у соціологічному тлумаченні секуляризація – це головним чином процес звільнення різних сфер життя суспільства, свідомості та поведінки особи з-під впливу релігії та Церкви (результатом чого стає поява секуляризованих / секулярних суспільств). Як пише Д. Узланер, «у ХІХ столітті «секуляризація» з вузького – політико-юридичного – перетворюється на більш загальне поняття, яке позначає процес вивільнення культури в цілому з-під впливу релігії, насамперед християнської» [1]. Класик соціології релігії і один з основних розробників теорії секуляризації Б. Вілсон дав містке визначення секуляризації як процесу, «коли релігійні інститути, дії та свідомість утрачають свою соціальну вагу» [2, с. 274]. Теорія секуляризації сформувалася саме як соціологічне відображення цього процесу, і в 1960–1970-х роках мала майже одноголосне визнання суспільствознавців.

Одразу зазначу, що аналітично має сенс розводити секуляризацію як об'єктивний процес, який мав місце насамперед у найрозвиненіших країнах Європи (але також у тих країнах, які орієнтувалися на західну модель розвитку), та теорію секуляризації, яка намагається описати, пояснити та спрогнозувати цей процес. Щодо першого, практично ніхто не заперечує реальності секуляризації як втрати (або суттєвого зменшення) соціальної значущості релігії. Навіть рішучий опонент теорії секуляризації Р. Старк погоджується, що має місце «зменшення соціальної сили релігійних інституцій, які колись домінували, тоді як інші соціальні інституції <...> позбулися колишнього релігійного домінування» [3, р. 252]. Суперечки точаться головним чином стосовно того, наскільки великим є це зменшення і чи триває воно в сучасних умовах, або чи не відбувається зворотний процес повернення релігією свого

суспільного впливу. Що ж до теорії секуляризації, то на сьогодні її базові положення активно спростовуються, а ті, хто все ж поділяє цю теорію, намагаються її модифікувати, аби відбити найбільш очевидні критичні закиди.

Якщо спробувати визначити суть класичної теорії секуляризації, то вона полягає в тому, що внаслідок процесу модернізації (тобто всього комплексу соціальних змін, який був пов'язаний із модернізацією) релігія втрачає свою соціальну значущість, причому цей процес є прогресуючим (тобто з часом витіснення релігії із суспільного життя зростатиме). Також (хоча сучасні прихильники теорії секуляризації це й заперечують) з такого погляду логічно випливають два висновки: 1) мірою того, як модернізація відбуватиметься в інших, ще немодернізованих суспільствах, у них матиме місце така ж секуляризація; 2) особиста релігійність також зменшуватиметься, оскільки зменшуватиметься як присутність релігійних організацій у публічному просторі, так і потреба індивідів у релігії внаслідок покращення умов життя та відносно зростання безпеки щодо традиційних ризиків.

Базовим щодо теорії секуляризації є уявлення про її зумовленість процесами модернізації. П. Бергер (колишній фундатор теорії секуляризації, а на даний час її активний критик вважає, що в основі теорії секуляризації лежить проста ідея, що «модернізація неминує веде до занепаду релігії як у суспільстві, так і в індивідуальній свідомості» [4, р. 2]. Йому опонує Д. Узланер, стверджуючи, що коли соціологи побачили, що секуляризація є нерозривно пов'язаною з наявними на той час уявленнями про модернізацію, вони «стали говорити не просто про вплив модернізації на релігію, але саме про секуляризацію як наслідок модернізації» [1].

З погляду прихильників теорії секуляризації наслідками процесу модернізації для релігії є:

- втрата здатності релігії як соціального інституту виконувати свої функції. Така втрата зумовлюється функціональною диференціацією суспільства, тобто тим, що в процесі ускладнення суспільства на зміну злитості основних функцій приходить ситуація виокремлення окремих інститутів, які відповідають за різні суспільні сфери, перебирають на себе різні функції, при цьому керуючись власними цінностями, нормами, правилами. І релігія в процесі секуляризації стає однією з таких підсистем, на рівні з іншими або навіть менш важливою за інші;

- «приватизація» релігії, тобто витіснення її в приватну сферу життя, перетворення на приватну справу кожного індивіда, коли присутність релігії в публічній сфері юридично або фактично обмежується або взагалі забороняється;

- віднесення релігії до розряду приватних справ призводить до зменшення соціальної ролі масової організованої релігії (тобто релігійні організації, Церкви як такі залишаються, зберігають свою структуру й ієрархію, але втрачають безпосередній вплив на широкі маси населення; перетворюються на організацію із забезпечення специфічного «товару» – божої благодаті й спасіння);

- втрата релігією впливу на прийняття рішень, безпосередньо з нею не пов'язаних. Як писав в одній зі своїх праць Б. Вілсон, «для окремих індивідів або груп релігія, звичайно, може залишатися потужним, а можливо, навіть й найпотужнішим фактором у їхньому житті. Але це не поширюється на всю сукупність людей у західному суспільстві, незалежно від того, ходять вони до церкви чи ні» [5, XII];

- зменшення масштабів і характеру особистої релігійності. Це одне з найскладніших питань. У перших розробників теорії секуляризації (Б. Вілсона, П. Бергера) ця ідея існувала латентно. Нинішні прихильники теорії секуляризації відмежовуються від такого тлумачення (внаслідок очевидного збереження особистої релігійності навіть у високо секуляризованих суспільствах), зосереджуючись саме на зменшенні соціальної значущості релігії.

Водночас слід наголосити, що практично ніхто з прихильників цієї теорії не стверджував, що секуляризація веде до зникнення релігії як такої, до повної атеїзації суспільства. Тобто секуляризація розглядається скоріше як процес, який діє на макрорівні (на рівні соціальних інститутів), як втрата суспільної значущості релігії, як руйнація її ідеологічної ролі. М. Чавес писав, що «секуляризацію найкраще розуміти не як занепад релігії, а як зменшення діапазону релігійного впливу» [6, р. 750].

Критика цієї теорії відбувалася за кількома напрямками. По-перше, це заперечення наріжної ідеї про зв'язок секуляризації та модернізації. Наприклад, П. Бергер заперечує поширену прив'язку секуляризації до модернізації, зазначаючи, що «звичайно, модернізація має певні секуляризаційні ефекти, в одних місцях більші, ніж в інших. Але вона також викликає потужні рухи контрсекуляризації» [4, р. 3].

По-друге, це вказівка на очевидне зростання по всьому світу різноманітних релігійних рухів, що аж ніяк не відповідає уявленням про прогресуючий занепад релігій [7].

По-третє, це критика тези про приватизацію релігії. Переворот у цьому сенсі зробила книга Х. Казанови (1994 р.). Він акцентує увагу на тому, що вже тривалий час глобальною тенденцією (трендом) у релігійній сфері є саме деприватизація [8]. При цьому релігії стають «публічними», коли вони, з одного боку, входять до «публічної сфери» (отримуючи, відповідно, «публіциті»), а з другого – коли різні

«публіки» (мас-медіа, соціальні науковці, професійні політики та «публіка загалом») починають звертати увагу на релігію. Тобто має місце двосторонній рух – і самі релігії прагнуть стати соціально впливовими суб'єктами, і різноманітні секулярні суб'єкти починають «де-факто» або й «де-юре» визнавати такий вплив і право релігійних організацій на участь у громадському та політичному житті.

По-четверте, з використанням великих масивів даних доводиться, що уявлення як про зменшення прихильності населення до релігійних організацій, так і про зменшення особистої релігійності в модерних суспільствах, є хибними. Єдиними винятками тут, за оцінкою П. Бергера, є Західна та Центральна Європа (з географічного погляду), а з соціального погляду – «міжнародна культурна еліта, яка, по суті, є розширенням просвітницької європейської інтелігенції до світового масштабу. Вона всюди в меншості, але є доволі впливовою» [9, с. 10].

По-п'яте, критикуються уявлення про існування «точки відліку», тобто такого стану, коли релігія панувала в суспільстві. Наприклад, розглядаючи Західну Європу, Р. Старк переконує нас, що навряд чи можна стверджувати, що на сьогодні релігійність населення є нижчою і слабшою, ніж вона була у Середні віки чи Новий час.

По-шосте, критикуються «глобалістські» претензії теорії секуляризації з демонстрацією її очевидної обмеженості полем західно-європейської цивілізації. Зокрема Б. Тернер пише, що «сьогодні серед соціологів існує загальна згода стосовно того, що так звана теза про секуляризацію 1960–1970-х років була надто вузько сконцентрована на Північній Європі, і якщо вона й проливалася деяке світло на постхристиянське суспільство розвинених індустріальних країн, то мала мало відношення до того, що відбувалося за межами цього європейського континенту» [10, с. 24].

Результатом очевидної невідповідності «простої» теорії секуляризації сучасним реаліям стали, з одного боку, відхід від неї частини її колишніх прихильників, а з другого – намагання решти сформулювати відповідь на критичну навалу, що призвело до модифікування цієї теорії.

Першою «лінією оборони» є вказівка на те, що чимало критиків спростовують не саму теорію секуляризації, а її спотворену версію (яку самі ж собі й придумали). Зокрема, С. Брюс відкидає закиди щодо того, що теорія секуляризації передбачала фінальну атеїзацію суспільства, незворотність та універсальність секуляризаційних змін [11].

Крім цього, можна висловлювати заперечення щодо інтерпретації існуючих емпіричних даних про релігійність населення. Наприклад,

захисники теорії секуляризації обґрунтовують, що ті показники релігійності США, які фіксуються в масових опитуваннях, є доволі завищеними; також демонструється, що відвідуванню церков американцями надається скоріше соціального, а не релігійного значення. С. Брюс [11] зазначає, що більша релігійність населення США може бути пов'язаною з тим, що близько 10% населення цієї країни є іммігрантами в першому поколінні, причому переважно вони є вихідцями з Мексики, країн Карибського басейну та країн Азії (тобто тих країн, яких модернізація та секуляризація торкнулися значно менше). Д. Воас і М. Чавес, здійснивши аналіз міжпоколінних змін особистої релігійності в США та кількох інших країнах, на багатому емпіричному матеріалі обґрунтовують, що «релігійність у Сполучених Штатах протягом десятиліть зменшується, хоча повільно» [12, р. 1548].

Зважаючи на викладене, ті напрями критики, які виписані вище в 4 та 5 пунктах списку претензій до теорії секуляризації, можна вважати некоректними як за сутністю (теорію секуляризації в цьому разі критикують за те, чого вона не стверджувала), так і з емпіричного погляду (адже існуючі емпіричні дані не дають змоги зробити однозначного обґрунтованого висновку, а є радше окремими аргументами на користь або проти факту секуляризованості модерних суспільств).

Також і другий пункт (щодо релігійного відродження по всьому світу) лише частково стосується самої теорії секуляризації. Адже ця теорія постулювала, що релігійний «занепад» матиме місце в модернізованих суспільствах, тоді як факти активізації ролі релігії в суспільному житті мають місце переважно в країнах, модернізація яких є дуже обмеженою (наприклад, у ісламських країнах). У модернізованих же країнах повернення релігії в публічну сферу супроводжується більше процесами на мікрорівні (рівні особистої релігійності) і не приводить до помітного впливу на базові суспільні інститути.

Решту ж пунктів (неоднозначність зв'язку секуляризації та модернізації, деприватизація релігії, територіальна та конфесійна обмеженість процесів секуляризації) заперечити важко, і це приводить до появи модифікованих версій теорії секуляризації. Зокрема, має місце або відмова від зумовленості секуляризації модернізацією, або визнання нелінійності зв'язку між цими феноменами, визнання необов'язковості приватизації релігії (зосередження на обмеженості секуляризації макрорівнем), та визнання територіальної обмеженості процесів секуляризації.

Ю. Габермас також не вважає за потрібне відмовлятися від теорії секуляризації, адже, за його словами, наявні дані опитувань

Таблиця 1

Характеристики секулярного стану суспільства

На інституційному рівні	На особистісному рівні
Втрата релігією певних функцій або втрата нею монополії на якісь функції (зокрема, втрата інтегративної та легітимативної функцій унаслідок релігійного плюралізму) і визнання нею своєї вторинності	Байдужість до релігії (перевага арелігійного світогляду)
Пристосування релігії до «світу» (її змирщення)	Перевага світських пояснень світу над релігійними, раціоналізація мислення, ставлення до релігії як до одного з можливих світоглядів (причому йдеться не про просту терпимість до інших релігій та світських світоглядів, а саме свідоме визнання того, що вони, так само, як і релігійні світогляди, можуть бути носіями істини)
Трансформація релігійних вірувань та інститутів у світські альтернативи	Перетворення релігії на справу особистого вибору
Десакралізація світу, відмова від пошуку сакральних сенсів для обґрунтування побудови суспільного життя	
Занепад релігійного змісту у мистецтві, філософії, літературі	
Приватизація релігії, витіснення в приватне життя людини	
Занепад інституційної релігії (зменшення показників церковної належності та звернення до церков	

по всьому світу «на диво переконливо підтверджують правильність тези про неминучість секуляризації» [13].

Як модифікацію теорії секуляризації також можна розглядати побудови, в яких йдеться про неоднорідність цього процесу, про можливість того, що він відбуватиметься у різних сферах з різною швидкістю або взагалі в різних сферах (на одних рівнях), але не відбуватиметься на інших. Зокрема, К. Доббелер пропонує розглядати секуляризацію на трьох рівнях:

- на макрорівні (на рівні загальної структури суспільства, коли відбувається її функціональна диференціація);
- на мезорівні (на рівні релігійних організацій, коли останні, а також пов'язана з ними релігійна практика, втрачають своє значення, зокрема шляхом втрати монополії на представлення релігії);
- на мікрорівні (на рівні індивідів, коли відбувається приватизація релігії, з витісненням релігії з публічної сфери в приватну, що супроводжується зниженням показників відвідування церков, молитов тощо) [14, р. 17–22].

На нашу думку, теорія секуляризації (саме як теорія) зазнала скоріше невдачі. Але це не заперечує реальність і значущість процесу секуляризації та стану секулярності. І саме щодо опису та намагання пояснення цього процесу (стану) розробки, здійснені в межах теорії секуляризації, є цікавими та корисними. Адже саме з огляду на ці розробки можна операціоналізувати показники (індикатори), які б уможлилювали оцінювання міри секуляризованості нашого суспільства.

Перелік характерних проявів процесу секуляризації, визначених різними дослідниками, є доволі великим. Якщо спробувати підсуму-

вати оцінки, то можна помітити, що наслідки секуляризації проглядаються на двох рівнях – інституційному й особистісному. Ці два рівні є взаємопов'язаними, але не обов'язково мають лінійну залежність (тобто секуляризація на одному рівні не обов'язково проявляється такою ж мірою на іншому рівні). Характеристиками секулярного стану суспільства на кожному з цих рівнів є такі (див. табл. 1).

Висновки. Говорити про певне суспільство як про секулярне можна говорити тоді, коли в ньому наявні названі характеристики. При цьому міра поширеності цих характеристик може бути різною; відповідно різною буде й міра секуляризованості. Зростання показників за якимись характеристиками (скажімо, збільшення кількості осіб, які самостійно формують свої релігійні уявлення, або прогресуюча втрата релігією здатності виконувати якусь функцію) буде свідченням процесу секуляризації. При цьому треба визнати, що секуляризація не є односпрямованим процесом, і можливий рух як у напрямі секуляризації, так і назад. Тож зменшення цих показників (якихось окремих або всіх разом) свідчатиме про десекуляризацію. Також варто відмітити, що: 1) процеси секуляризації / десекуляризації можуть відбуватися в різних суспільних сферах з різною швидкістю і в різних масштабах; 2) секуляризація в одних сферах може супроводжуватися десекуляризацією в інших.

Систематизація існуючих в соціології концептуальних підходів до функціонування релігії як соціального інституту в модерних суспільствах дозволяє вважати обґрунтованим висновок про те, що евристичний потенціал кожного з цих підходів певною мірою придатний для дослідження функціональних трансформацій релігії в сучасному українському

суспільстві, оптимальним для виявлення відповідних закономірностей є підхід, що ґрунтується на визнанні десекуляризації як превалюючого процесу, що є своєю чергою підставою для констатації в якості основного вектору відновлення релігією своєї соціальної значущості.

Проектуючи стан суспільно-релігійної свідомості і практик в Україні на систему різнорівневих критеріїв оцінки характерних ознак секулярності, наведених в табл. 1, отримуємо підстави стверджувати, що до переліку чинників, які зумовлюють актуальні трансформаційні процеси інституту релігії в Україні, належать: на рівні вірян – типові особливості свідомості віруючих України (гібридне поєднання орієнтацій на релігію та водночас на секулярну парадигму організації взаємодії різних соціальних інститутів, архаїзація свідомості попри поширення модерних інформаційних технологій, індивідуалізм та егоїзм, атомізація індивідів); на рівні релігійних організацій – брак бажання та ресурсів для нарощування обсягів своїх соціальних функцій; на макрорівні – нагальна потреба населення у заповненні ціннісного-світоглядного вакууму, який утворюється під час заміщення попереднього ціннісного універсуму новітнім.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Узланер Д.А. В каком смысле современный мир может быть назван постсекулярным / Д.А.Узланер // *Континент*. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/continent/2008/136/u20.html>.
2. Вілсон Б. Соціологія релігії / Б. Вілсон. – Київ : Наукове видавництво «АКТА», 2002. – 344 с.
3. Stark R. Secularization, R.I.P. (rest in peace) / R. Stark // *Sociology of Religion*. – 1999. – Vol. 60. – No. 3. – P. 249–273.

4. Berger P.L. The desecularization of the world: a global overview / P.L. Berger // *The desecularization of the world: resurgent religion and world politics* / ed. P.L. Berger. – Washington, D.C. : Grand rapids, 1999. – P. 1–18.

5. Wilson B. Religion in secular society: a sociological comment / B. Wilson. – London : Watts, 1966. – 368 p.

6. Chaves M. Secularization as Declining Religious Authority / M. Chaves // *Social Forces*. – 1994. – Vol. 72. – No. 3. – P. 749–774.

7. Єленський В.Є. Едемський сад: вигнання і повернення / В.Є. Єленський // *Критика*. – 2004. – Грудень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kritiki.net/2004/12/22/edemskij-sad-vignannya-ta-povernennya-chastina-1>.

8. Casanova J. Public Religions in the Modern World / J. Casanova. – Chicago : Univ. Chicago Press, 1994. – 330 p.

9. Бергер П. Фальсифицированная секуляризация / П. Бергер // *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. – 2012. – № 2(30). – С. 8–20.

10. Тернер Б. Религия в постсекулярном обществе / Б. Тернер // *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. – 2012. – № 2(30). – С. 21–51.

11. Bruce S. God is Dead: Secularization in the West. – Oxford, 2002. – 288 p.

12. Voas D. Is the United States a Counterexample to the Secularization Thesis? / D. Voas, M. Chaves // *American Journal of Sociology*. – 2016. – Vol. 121. – No. 5. – P. 1517–1556.

13. Хабермас Ю. Против «воинствующего атеизма». «Постсекулярное» общество – что это такое? / Ю. Хабермас // *Русский журнал*. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/pole/Protiv-voinstvuyuschego-ateizma>.

14. Dobbelaere K. Secularization: An Analysis at Three Levels / K. Dobbelaere. – Brussel : Presse Interuniversitaires Européennes, 2002. – 214 p.